

КОРНУТА Л. М.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри адміністративного
і фінансового права
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 35.083.1(477)

ІСТОРИОГРАФІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ В УКРАЇНІ

У статті наведено стан теоретичних досліджень питання дисциплінарної відповідальності державних службовців в Україні. Також надається характеристика правового визначення дисциплінарної відповідальності у різні часи. Робиться висновок щодо сучасної проблеми законодавчого урегулювання питання відповідальності.

Ключові слова: державний службовець, дисциплінарна відповідальність державного службовця, дисциплінарний проступок.

В статье освещено состояние теоретических исследований вопросов дисциплинарной ответственности государственных служащих в Украине. Также дается характеристика правового определения дисциплинарной ответственности в разные времена. Делается вывод о современной проблеме законодательного урегулирования вопроса ответственности.

Ключевые слова: государственный служащий, дисциплинарная ответственность государственного служащего, дисциплинарный проступок.

In the article, consisting of theoretical researches of question of disciplinary responsibility of civil servants is resulted of Ukraine. Description of legal determination of disciplinary responsibility is also given in different times. Drawn conclusion in relation to the modern problem of legislative regulation question of responsibility.

Key words: statesman, disciplinary responsibility, disciplinary case.

Вступ. Важливим етапом розвитку адміністративної реформи в Україні залишається удосконалення інституту державної служби. Державні службовці – це особлива категорія працівників, головним завданням яких є створення сприятливих умов для забезпечення ефективної діяльності у різних сферах суспільної діяльності. Не менш важливою є роль державних службовців й у сфері захисту прав, свобод та законних інтересів громадян. Саме від прийняття ними кваліфікованих рішень залежить відновлення справедливості та визначення покарання осіб, що винні у порушенні правового статусу громадян.

Одним із важливих питань у сфері державної служби є дисциплінарна відповідальність державних службовців, яка настає у разі вчинення державним службовцем дисциплінарного проступку, адже забезпечення трудової дисципліни на державній службі є запорукою ефективного виконання державним службовцем своїх завдань та функцій. Дисциплінарна відповідальність державного службовця пройшла певний шлях свого становлення, і для більш повного висвітлення проблеми необхідно визначити історич-

ний етап становлення та розвитку дисциплінарної відповідальності державного службовця в Україні.

Постановка завдання. Метою статті є визначення стану наукових досліджень дисциплінарної відповідальності держслужбовців в Україні. Адже визначення поняття, сутності та особливостей дисциплінарної відповідальності державного службовця є неможливим без звернення до теоретичних напрацювань як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, та аналізу нормативних приписів та актів, що регулювали сферу дисциплінарної відповідальності державних службовців у різні періоди її становлення та розвитку.

Результати дослідження. За стародавньої доби, коли держава і право як інститути суспільства лише почали свій розвиток, правопорушення (у сучасному розумінні цього слова) звичайно не поділялися на види і загалом розглядалися як посягання на особисті, а не на суспільні інтереси. Звичаї того чи іншого народу вимагали, у разі вбивства, крадіжки, скривдження тощо, або притягнути винного до відповідальності за принципом таліону, або примусити його до певної компенсації завданої шкоди, або вигнати за межі своєї території. Не виділяють окремих видів правопорушень і найдавніші письмові пам'ятки права – Закони царя Вавилону Хамурапі, давньоіндійські закони Ману, римські Закони XII таблиць тощо. Порушення, які на сьогоднішній час визначаються дисциплінарними, часто тягли за собою смертну кару чи інші заходи, які за своєю надзвичайною суворістю зовсім не схожі на сучасні дисциплінарні стягнення. Лише у більш пізні часи Середньовіччя, коли держави вже набули усіх можливих ознак державності, а особливо за часів Відродження, коли у Західній Європі розпочалася рецепція римського права, через необхідність виокремилися певні галузі права [34, с. 3]. Із часом окремо виділені галузі почали містити правопорушення та передбачати міру покарання за їх здійснення.

В Росії, за часів Івана Грозного, усі правопорушення, за які не передбачали смертну кару, можна було вважати дисциплінарними або адміністративними. Виокремлення дисциплінарної відповідальності можна пов'язати передусім із розвитком збройних сил, які вимагали суворості дисципліни. Проте, навіть в епоху, наприклад, Запорізької Січі в Україні або Петра I в Росії дисциплінарні правопорушення майже нічим не відрізнялися від злочинів, з огляду на те, що як за звичаєвим козацьким правом, так і за Артикулом воїнським Петра I вони тягли за собою застосування покарань, невизначена система яких не дозволяє чітко поділити їх на кримінальні та дисциплінарні [13]. Так, за непокору солдата старшому по рангу військовослужбовцю передбачалося побиття, яке могло обмежитися кількома ударами, а могло закінчитися і смертю. У разі вчинення таких правопорушень, як отримання хабара, сприяння втечі в'язня, неприбуття у призначений час у похід під прапор, необережне пошкодження гармати чи іншого озброєння, могли застосовуватися заходи, які на теперішній час відносяться до суто дисциплінарних, наприклад, відсторонення від посади, переведення у рядові козаки тощо [19]. За часів Петра Великого цивільна служба регламентувалася також спеціальним законодавством: «Генеральним регламентом» (виданий 28 лютого 1720 р.) [16], «Табелем про ранги» (введений 24 січня 1722 р.) [27]. Зміст та якість роботи уже того часу визначалися конкретними посадовими інструкціями. «Генеральний регламент» уперше встановив єдині загальні правила повсякденної роботи державної установи, визначивши режим робочого дня та робочого тижня, а також єдині норми службової поведінки для всіх чиновників, які підлягали строгій та єдиній службовій дисципліні. Серйозну увагу Петро I приділяв проблемі якісної та добросовісної роботи державних службовців. Така строга організаційна структура повинна була сприяти закріпленню дисципліни на державній службі [12, с. 77].

Однак дисциплінарну владу мали не тільки військові начальники. Нею щодо певних категорій осіб користувалася церква, яка раніше не була відділена від держави і правові акти якої визнавалися джерелами права. Санкціоновану державою дисциплінарну владу мали феодала щодо підлеглих їм селян, державні інституції – щодо службовців, школи – щодо учнів і навіть, наприклад, у давньогерманському, давньослов'янському і

російському праві глави сімей – щодо дружини і дітей. Відповідно, така влада надавала можливість кожному з тих, хто її мав, на свій розсуд визначати ознаки дисциплінарного правопорушення, систему дисциплінарних стягнень і порядок їх застосування [34, с. 4]. Досить влучно зазначав Н.С. Таганцев: «Дисциплінарна влада за її суб'єктом, на відміну від влади, яка застосовує кримінальне покарання, є розділеною між різними установами і особами... до числа яких належить і сама держава з її великою дисциплінарною владою, що здійснюється щодо службовців, військових, осіб, позбавлених волі тощо... Але сама дисциплінарна відповідальність, так само як і кримінальна, має не приватний, а за невеликими винятками публічний характер і тому застосовується не з метою приватного задоволення, а в інтересах порушеної дисципліни... При цьому, на відміну від заходів кримінальної охорони, чільне місце серед дисциплінарних стягнень посідають так звані очисні, які усувають непокірного із даного єднання, – усунення від посади, виключення із служби, відлучення від церкви тощо» [28, с. 61].

В 1832 р. за царювання Миколи I багаточисленні нормативно-правові акти про службу цивільних чинів, законодавство про державну службу були кодифіковані та об'єднані в «Устав про цивільну службу», який визначав порядок вступу на службу, звільнення, права та обов'язки чиновників, їх відповідальність тощо [26].

Виходячи з викладеного, можна зробити висновок про те, що за часів Російської імперії існували значні проблеми щодо визначення меж кримінальної, адміністративної та дисциплінарної відповідальності. Але уже в цей період стає зрозуміло, що дисциплінарна відповідальність осіб, що здійснюють управління державністю, виділяється окремо через цілу низку особливостей, що стосуються суб'єкта, до якого застосовується відповідальність, та, відповідно, специфіки його роботи.

Окрім нормативного підґрунтя, питання держаної служби у цілому та дисциплінарної відповідальності зокрема починають активно обговорюватися та опрацьовуватися теоретиками та практиками. У цей період одним із перших дослідників державної служби вважається видатний державний діяч, правознавець-поліцейст М.М. Сперанський, який поряд із дослідженням проблем державного управління займався також і розробкою питань державної служби [14, с. 10]. Питаннями дисциплінарної відповідальності тією чи іншою мірою займаються такі науковці, як І.Ю. Андреевський, В.В. Івановський, М.К. Нелідов та ін.

Із часом, уже у XIX ст., крім православного «Устава духовних консисторій» [30], діяли такі акти законодавства, як «Устав о служебных провинностях» [31], «Учреждение судебных установлений» [32], «Законы о состояниях дворянства», «Дисциплинарный устав для армии» [18] та інші, що ретельно визначали зміст дисциплінарних правопорушень та передбачали відповідальність за них. У другій половині 40-х рр. XIX ст. керівництвом було вжито заходів щодо впорядкування дисциплінарних стягнень, спрямованих на підвищення відповідальності державних службовців. У травні 1846 р. отримало силу закону «Положення про покарання кримінальні та виправні» [29], в якому за проступки по службі та посадові злочини передбачалися такі стягнення: зауваження, догана без запису у формулярний список, відрахунок з службового стажу, підрахунок з оплати, штраф, переміщення із вищої посади на нижчу, тижневий арешт, звільнення з посади, повне відсторонення від державної служби. У випадку прямих злочинів службовців їх справи передавалися до суду [12, с. 78].

За часів Радянського Союзу законодавство про дисциплінарну відповідальність зазнає певних змін щодо його удосконалення та нормативного врегулювання. Радянський період характеризується тим, що ставлення значної частини вчених-адміністративістів до поняття «державна служба» було досить стриманим. Зміни у змісті інституту державної служби здійснювалися на фоні повної ліквідації імперського законодавства про державну службу та формування радянської правової системи, що вплинуло, крім іншого, і на зміну поглядів щодо галузевої приналежності цього інституту. Особливістю

інституту державної служби стало те, що, замість тяжіння до адміністративного права, він все більше й більше підпадав під вплив норм трудового права, які визначали правовий статус як робітників, так і службовців, причому досить часто – навіть в одному нормативному акті [14, с. 25]. Прикладом таких правових актів є, зокрема, ВУЦВК «Про порядок найму та звільнення робітників та службовців» [22]; Постанова РНК УРСР «Про відпустки робітників і службовців» [24]; Положення РНК УРСР «Про соціальне забезпечення робітників та службовців на випадок тимчасової та постійної втрати працездатності і членів їх родин на випадок смерті годувальника» [25], Постанова «Про основи дисциплінарного законодавства Союзу ССР та союзних республік» [23] тощо. Подібна ситуація спостерігалася також і в Кодексі законів про працю, який, відповідно, регулював притягнення державних службовців до дисциплінарної відповідальності [20]. Така тенденція у законодавчому регулюванні інституту державної служби мала на меті показати та довести неприйняття радянською владою існуючої за царських часів ідеї про особливий, порівняно з іншими працюючими категоріями підданих, статус чиновників.

Ця позиція законодавця знайшла підтримку й у науковців. Одним із основних принципів радянського ладу є знищення бюрократії як особливого класу осіб, які здійснюють спеціальні функції державної влади, які виділені з народу та забезпечені особливими правами та особливими обов'язками. Це знаходило досі втілення у тому, що положення службовців у державних установах визначається принципово тими ж правилами, що і службовців та робітників в усіх господарських підприємствах – правилами Кодексу законів про працю. І в подальшому немає ніяких підстав для того, щоб створювати особливі правила про радянську службу. Дисциплінарна відповідальність службовців державних установ не мала жодних особливостей порівняно із дисциплінарною відповідальністю інших робітників, які працювали у приватному секторі. Основним нормативним актом, що регламентував процедуру притягнення до дисциплінарної відповідальності, був Кодекс законів про працю. Останній визначав універсальні підстави притягнення до такої відповідальності та однакові для всіх заходи стягнення.

У цей період практично не було опубліковано жодного монографічного дослідження як із питань адміністративного права, так і з питань державної служби. Як виняток можна назвати підручник з адміністративного права А.І. Єлістратова, в якому автор зазначав, що предметом адміністративного права є система правовідносин між посадовими особами (держслужбовцями) і громадянами. При цьому посадова особа, на його погляд, наділена великим колом прав, але перед законом вони є принципово рівними. Водночас особливості становища державних службовців викликають необхідність в особливих правилах, які визначають ці специфічні сторони становища державного службовця. Зазначені правила являють собою у більшості випадків ніщо інше, як розвиток і доповнення положень Кодексу законів про працю, і тільки в небагатьох випадках – відступ від них.

Незважаючи на досить активні спроби, як на законодавчому, так і на науково-теоретичному рівнях, віднести державну службу та інститут дисциплінарної відповідальності державних службовців до трудового права, проблеми, які виникали при цьому, вимагали нагальних переосмислень та вирішень. Зокрема, це пов'язано із специфікою статусу державного службовця та особливістю покладених на нього обов'язків, за невиконання чи неналежне виконання яких і передбачається застосування дисциплінарної відповідальності. Тому вчені-адміністративісти все більше уваги приділяли вивченню питань державної служби у цілому та дисциплінарній відповідальності державного службовця зокрема.

У юридичній науці не було єдиної думки щодо поняття та галузевої приналежності дисциплінарної відповідальності державних службовців, із цього приводу висловлюються різні точки зору. Окремі науковці визначали, що дисциплінарна відповідальність державного службовця регулюється нормами трудового права, і тому відносини, що виникають у даному випадку, є трудовими. Зокрема, таку точку зору підтримували С.С. Студенікін і А.Ю. Пашестник та ін.

Інша група вчених відстоювала позиції стосовно дисциплінарної відповідальності як інституту адміністративного права. Серед них можна назвати Н.І. Фаянс, І.М. Пахомова, В.М. Манохіна.

Н.І. Фаянс у своєму дисертаційному дослідженні «Радянська державна служба на сучасному етапі» уперше визначила, що правовий інститут державної служби являє собою систему правових норм, які передбачають порядок у діяльності державних органів, спрямований на організацію і проведення кадрової роботи [33]. Заслугує на особливу увагу думка Н.І. Фаянс щодо необхідності прийняття загальносоюзного положення «Про державну службу». Саме цим положенням підтверджується специфічність норм, які регулюють державно-службові відносини, які у переважній більшості і становлять норми адміністративного права. Авторка висловила думку з приводу того, що до адміністративного права належать і всі елементи інституту державної служби [14, с. 32], у тому числі і питання дисциплінарної відповідальності державних службовців.

Серед видатних російських науковців, які здійснювали фундаментальні дослідження державної служби та дисциплінарної відповідальності державного службовця і тим самим збагатили адміністративно-правову науку принциповими теоретичними положеннями щодо інституту дисциплінарної відповідальності державних службовців, слід назвати Г.В. Атаманчука, Д.М. Бахраха, Б.М. Габрічідзе, В.М. Старилова та ін.

Із проголошенням незалежності України питання дисциплінарної відповідальності набуло особливого значення в рамках розвитку державної служби та побудови незалежної демократичної правової держави, що зумовило активні наукові пошуки нових моделей державної служби та її елементів. Питанням дисциплінарної відповідальності в цей період займалися учені різних наукових спеціальностей: В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, Л.Р. Біла-Тіунова, І.П. Голосніченко, Є.В. Додін, С.Д. Дубенко, І.О. Картузова, І.Б. Коліушко, С.В. Ківалов, В.Я. Милиновський, Н.М. Неумивайченко, Н.Р. Нижник, О.Ю. Оболенський, М.П. Орзіх, Н.В. Янюк та ін.

Саме за часів незалежності відбуваються законодавчі перетворення, становлення та розвиток інституту дисциплінарної відповідальності державних службовців як інституту адміністративного права. Зокрема, затверджуються Дисциплінарні статuti Збройних сил [5] і міліції [7], прокуратури [9], а також окремі, розрізнені норми Кодексу законів про працю України [1] та Виправно-трудоного кодексу України [15].

Значним кроком у розвитку дисциплінарної відповідальності державних службовців було прийняття Закону України «Про державну службу» (1993) [2], який став основним законодавчим актом у сфері державної служби, визначив її поняття та окремі особливості. Адже основним документом, що визначав підстави та порядок застосування дисциплінарної відповідальності, був Кодекс законів про працю, який містив загальні положення застосування відповідальності. У свою чергу, кодифікований акт не визначав особливостей застосування дисциплінарної відповідальності до державних службовців, з урахуванням специфіки їх професійної діяльності та статусу. Із прийняттям Закону «Про державну службу» (1993) такі особливості знайшли своє відображення в окремих статтях. Інші ж нормативні акти (статuti та положення) визначали особливості дисциплінарної відповідальності окремих видів та категорій державних службовців. Зокрема, можна визначити такі основні: Дисциплінарний статут Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації в Україні [4]; Дисциплінарний статут Збройних сил України [5]; Дисциплінарний статут прокуратури України [9]; Дисциплінарний статут митної служби України [6]; Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ [7]; Дисциплінарний статут служби цивільного захисту [8]; Статут про дисципліну працівників зв'язку [10]; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення службового розслідування стосовно осіб, уповноважених на виконання функцій держави або органів місцевого самоврядування» [11] тощо.

Висновки. Незважаючи на ряд законодавчих напрацювань, на жаль, Закон України «Про державну службу» (1993) закріпив лише окремі положення, що визначають дисци-

плінарну відповідальність державних службовців та порядок її застосування. Проте ст. 38 Закону «Про державну службу» (1993), яка регламентує види юридичної відповідальності за порушення законодавства про державну службу, взагалі не визначає виду дисциплінарної відповідальності, виокремлюючи цивільну, адміністративну та кримінальну відповідальність. Особливість дисциплінарної відповідальності державних службовців регламентується у ст. 14 Закону [3]. Проблемою нормативного акта є те, що в частині регулювання дисциплінарної відповідальності він лише визначає порушення, за які до державного службовця може бути застосовано дисциплінарні стягнення. Сам механізм застосування таких стягнень та його особливості Законом не визначаються.

Із розвитком суспільних відносин зазнають своїх змін і трудові відносини між державним службовцем та відповідною посадовою особою, що уповноважена на прийняття на роботу. Такий стан речей вимагає розвитку та удосконалення питань дисциплінарної відповідальності державних службовців. Проблема мала би бути вирішеною із прийняттям нового Закону України «Про державну службу» 2011 р., що вступає в дію з 2015 р. [3]. Однак, незважаючи на те, що новий закон містить окремий розділ, який визначає дисциплінарну та майнову відповідальність державного службовця, окремі аспекти у сфері дисциплінарної відповідальності так і не знайшли свого нормативного підґрунтя.

Список використаних джерел:

1. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Про державну службу : Закон України від 16 грудня 1993 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Про державну службу : Закон України від 17 листопада 2011 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Про Дисциплінарний статут Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України : Закон України від 04 вересня 2008 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Про дисциплінарний статут Збройних сил України : Закон України від 24 березня 1999 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
6. Про Дисциплінарний статут митної служби України : Закон України від 06 вересня 2005 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
7. Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ : Закон України від 22 лютого 2006 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
8. Про Дисциплінарний статут служби цивільного захисту : Закон України від 05 березня 2009 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
9. Про затвердження Дисциплінарного статуту прокуратури України : Постанова Верховної Ради України від 06 листопада 1991 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
10. Про затвердження Статуту про дисципліну працівників зв'язку : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 липня 1996 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
11. Про затвердження Порядку проведення службового розслідування стосовно осіб, уповноважених на виконання функцій держави або органів місцевого самоврядування : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 червня 2000 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
12. Агафонова Н.Ю. Основания дисциплинарной ответственности государственных гражданских служащих / Н.Ю. Агафонова // Вестник Саратовской государственной академии права. – 2009. – № 5. – С. 76–80.
13. Артикул воїнський. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/articul.htm>.

14. Біла-Тіунова Л.Р. Службова кар'єра в Україні : монографія / Л.Р. Біла-Тіунова. – О. : Фенікс, 2011. – 540 с.
15. Виправно-трудоий кодекс України від 23 грудня 1970 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua> (втратив чинність).
16. Генеральний регламент 1720 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/general.htm>.
17. Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ Української РСР : Затв. Президією Верховної Ради Української РСР від 29 липня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України від 05.11.1991 – 1991. – № 45, ст. 599 (втратив чинність).
18. Дисциплінарний устав для арміи. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.bergenschild.narod.ru/Reconstruction/archive/index.htm>.
19. Дрига М.Д. Військове правосуддя в Україні від сивої давнини до сьогодення. У кн. : Військові суди – органи правосуддя у Збройних Силах України / М.Д. Дрига, М.І. Хавронюк / за заг. ред. В.В. Денисенка. – К. : Реферат, 2002. – С. 7–8.
20. Кодекс Законом о труде УССР // Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства Украины. – 1922. – № 52.
21. Нюренберг А.М. Законы о состояниях. (Св. зак., т. 9) : Офиц. текст по изд. 1876 г., испр. по прод. 1890, 1891 и 1893 гг., с разъясн. по решениям Кассац. деп. и Общ. собр. Правительствующего сената и прил. ст. законов, на которые в своде сделаны ссылки / А.М. Нюренберг – М. : Товарищество «Скоропечатни А.А. Левинсон», 1894 г. – 476 с.
22. О порядке найма и увольнения рабочих и служащих : Постановление СНК УССР от 19.04.1921 г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства Украины. – 1922. – № 19. – Ст. 294.
23. Об основах дисциплинарного законодательства Союза ССР и союзных республик 1929 г. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data04/tex16620.htm>.
24. Об отпусках рабочих и служащих : Постановление СНК УССР от 19.04.1921 г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства Украины. – 1921. – № 7. – Ст. 194.
25. О социальном обеспечении рабочих и служащих на случай временной и постоянной утраты трудоспособности и членов их семей на случай смерти кормильца : Положение СНУ УССР от 10.12.1921 г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства Украины. – 1922. – № 4. – Ст. 59.
26. Полянский А. Свод уставов о службе гражданской / А. Полянский // Изд. 3. – М., 1900. – 222 с.
27. Табель о рангах 1722 г. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/tabel.htm>.
28. Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Т. 1. / Н.С. Таганцев. – Тула : Автограф, 2001. – С. 61–62.
29. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1845 г. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://istorya.ru/referat/6279/1.php>.
30. Устава духовных консисторий. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://books.google.com/books/about/>.
31. Устав о служебных провинностях. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.knigafund.ru/books/18894>.
32. Учреждение судебных установлений. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.hrono.ru/dokum/1800dok/1864sud.php>.
33. Фаянс Н.И. Советская государственная служба : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «конституционное право, муниципальное право» / Н.И. Фаянс. – М., 1955. – 16 с.
34. Хавронюк М.І. Дисциплінарні правопорушення і дисциплінарна відповідальність : навч. посіб. / М.І. Хавронюк – К. : Атіка, 2003. – 240 с.

